

Danka Miscevic

Bortom scenen. En sociologisk studie av frilansande skådespelares villkor

Göteborg Studies in Sociology No 57

1

Ett ord som för många arbetstygare sammanfattar hur dagens arbetsmarknad ser ut är otrygghet. Inom samhällsvetenskapen talar man idag allt oftare också om prekariatet, det vill säga en växande grupp av människor som lever och arbetar under otrygga och osäkra villkor. Detta gäller allt fler yrkesgrupper. Många företag använder sig till exempel av konsulter, som vid sämre tider går att avveckla snabbt och smidigt. Inom vissa yrkesgrupper saknas det i stort trygga anställningsvillkor och tillsvidareanställningar. En sådan yrkeskategori är skådespelare. I Danka Miscevic avhandling i sociologi, får vi en inblick i hur frilansande skådespelare uppfattar sin yrkestillvaro och sina livsvillkor. Avhandlingen bygger på intervjuer med fem män och sex kvinnor i åldersgruppen 30-50 år. Det finns minst två huvudspår i avhandlingen. Mest framträdande är analysen av hur skådespelarna emotionellt hanterar perioder av arbetslöshet, ekonomisk och social utsatthet och det ständiga sökandet efter arbete. Det andra spåret, som är lite svagare utvecklat i avhandlingen, rör genus och mäns och kvinnors olikartade arbetsvillkor.

Utifrån emotionssociologiska perspektiv och begrepp som skam, stigma och vrede försöker författaren förstå hur skådespelarna hanterar perioder av arbetslöshet och den

utsatthet det innebär att ständigt behöva jaga efter jobbtillfällen. I en profession som präglas av att man ständigt bedöms och då inte enbart utifrån kompetens, utan också utifrån ålder, kön och utseende, gäller det att kunna hantera känslor av skam och värdelöshet. Längre perioder av arbetslöshet kan upplevas som mycket påfrestande för självkänslan. Därför är det emotionsarbete som hela tiden pågår viktigt. Under perioder av arbetslöshet gäller det att sysselsätta sig med kreativt arbete; att skriva texter, arbeta med sin skådespelarteknik och försöka ingå i utvecklande sociala sammanhang. Trycket på att bli sedd, att fånga regissörers uppmärksamhet och att sälja sig själv, upplevs av många som baksidan av yrket. Kravet på visibilitet och att tillhöra de utvalda skara – vilket ju inte alltid är fallet – leder också i sin förlängning till starka känslor av exkludering och av stigmatisering.

Avhandlingens genusanalys vägleds framför allt av de Beauvoir och Bourdieu. Många kvinnor upplever att de är utsatta för en dubbel stigmatisering; dels är de verksamma i ett utsatt och prekärt yrke, dels har de som kvinnor svårare än männen att över tid behålla en stark position i skådespelarfältet. Kvinnor beskriver också hur de måste passa in i mallen för "kvinnlighet", hur de bör flirta och behaga regissörer och vara beredda att gå in i ett dramaturgiskt genusspel. Sökandet efter arbete tar sig således sexualiserade uttryck. Det finns en uttrycklig vrede hos de kvinnliga skådespelare som intervjuats i denna studie. En av dessa kvinnor, Rebecka, uttrycker det på följande sätt: "det är ett utav de få yrkena där man känner att det går

ner ju längre man jobbat”. Intervjupersonerna beskriver också hur kvinnor som inte spelar med och visar sin uppskattning när män ger dem komplimanger, blir kallade ”bittra surfittor”. Även om det förekommer motstånd och en viss kollektiv mobilisering mot denna form av trakasserier och våld, visar det sig vara svårt att upprätthålla och institutionalisera denna form av tillfällig mobilisering och motstånd.

Mot slutet av avhandlingen behandlas den vrede som skådespelarna känner inför sin osäkra tillvaro, det dubbla stigma som kvinnor upplever och den förnedrande känslan av att bli behandlad som en konsumtionsvara på en ”slit och släng marknad”. Samtidigt som man är förbannad och arg, visar det sig vara svårt att hitta sociala sammanhang och möjligheter till att omskapa dessa känslor till ett effektivt motstånd eller till en reell förändring av arbetsvillkoren. Frilansare är på många sätt oskyddade och det är svårt att säga ifrån och markera mot arbetsgivare, som ju är personer man är helt beroende av för att kunna försörja sig och för att skapa ett gott liv. Det beskrivs också hur det finns en tystnadskultur inom teatern och hur konkurrensen om arbetstillfällen också leder till att man successivt anpassar sig och tiger.

Avhandlingen ger ett inträngande och spännande perspektiv på hur en utsatt yrkesgrupp hanterar den osäkerhet, otrygghet och ekonomiska utsatthet som präglar deras villkor på en samtida prekär arbetsmarknad. Vi får en bra bild av denna yrkesgrupps specifika utsatthet – kravet på visibilitet, den ständiga försäljningstaktiken och fasadens betydelse för framgång i yrket – och

av hur man hanterar dessa utmaningar för självkänslan. Genusperspektivet är både framträdande och samtidigt lite otydligt emellanåt. Vi får en bra bild av hur de sex kvinnorna uppfattar sin situation. Teman som sexualisering, trakasserier och utseendet och ålderns betydelse för karriären behandlas. Däremot saknas det i stort en analys av hur männen som könsvarelser ser på sin situation och utsatthet. Att vi hamnar här är förstäligt, inte minst utifrån det underutvecklade genusspåret i avhandlingen. Genusteoretiskt hamnar vi hos Simone de Beauvoir och resonemangen om ”det andra könet”, men vi saknar en uppdaterad genusanalys som kan problematisera även männens situation på denna prekära arbetsmarknad.

Sammanfattningsvis är detta en intressant och välskriven avhandling. Den utgör ett starkt och väsentligt bidrag till forskningen om en samtida och allt mer osäkrad arbetsmarknad. Den emotionssociologiska ansatsen är väl utvecklad och detta perspektiv ger oss intressanta och inträngande analyser av hur känslor som skam, vrede och desperation uppstår och hanteras av några företrädare för denna yrkesgrupp. Även om genusspåret är delvis outvecklat, får vi ändå en bra bild av hur denna kultursfär reproducerar och stärker en hegemonisk manlig struktur.

Thomas Johansson

Professor i pedagogik med inriktning mot barn- och ungdomsvetenskap
Institutionen för kommunikation
och lärande
Göteborgs universitet

Ulrika Dahl

Skamgrepp.

Femme-inistiska essäer

Leopard Förlag 2014

Enligt Ulrika Dahl består *Skamgrepp* av ”en brokig samling essäer om feminism och feminiteter” (s. 19), skrivna under ett decennium. Det är författarinnans – eller ”pennfäkterskan” som hon kallar sig själv – första bok på svenska, skriven ”med modersmål i mun, mus och tangentbord” (s. 18). Texterna kan ses som ett bidrag till ”fem(me)inistetsteorin; ett slags écriture-femme-inine som försöker att gestalta feminitet på andra sätt; klä det i bekanta, men också något annorlunda (språk)dräcker” (s. 19). Jag citerar flitigt så här inledningsvis, mest för att visa att det handlar om en bok som kräver en uppmärksam och feministiskt skolad läsare, eller läsarinna, som är Dahls tilltal.

För egen del läser jag bokens första del, som under rubriken Feminismer bland annat tar upp frågan hur en blir feminist, som en spännande bildningsresa. Kanske till och med som en fem(me)inistisk variant av Karl-Ove Knausgårds kamp, även om jämförelsen kan synas genre- och könsmässigt haltande. Det handlar om en ung norrländsk flickas kamp mot smalhetsideal och ätstörningar, om en tidig djupdykning i utklädningslådan med förkärlek för korta kjolar, boa, nätstrumpor, smink och höga klackar. Samtidigt finns det en ständig känsla av att vara fel, av att ta för stor plats och av att vara för mycket. Så småningom flyr hon den norrländska

småstaden och kommer till USA, där hon möter en fascinerande ny värld av femme-aktivism, riotgirls och queerfeminister. Hon påbörjar universitetsstudier i antropologi och genusvetenskap och blir senare doktorand vid University of California, Santa Cruz, som erbjuder en spännande miljö för studier, aktivism och intensiva (kärleks)relationer. Efter åtta år återvänder hon till Sverige, där hon förvånad möter det hon beskriver som heterofeminism, det vill säga ett jämställdhetstänkande fokuserat på kvinnors relationer till män, där män (som hon säger i en intervju i ETC 2014-04-29) ses ”både som problem och lösning”. Hon noterar att maskulinitetsstudier växt fram i den svenska universitetsvärlden, men saknar motsvarande problematisering av feminiteter.

Övergången till den svenska universitetsmiljön är kantad av smärtsamma erfarenheter, som när en internationellt känd forskare vid ett Sverigebesök kritiskt tittar på en antecknande Ulrika Dahl, iklädd nätstrumpor, kort kjol, boa och rött läppstift, och säger: ”(s)ystrar vi har en ideologisk motståndare i rummet, jag tycker inte jag ska behöva svara på hennes fråga” (s. 68). En minst sagt kränkande bimbofiering, och det är det Dahl vill problematisera: allas vår tendens att skapa hierarkier mellan feminiteter, att indela kvinnor i slampor/horor (som inte förväntas vara feministiskt eller intellektuellt intresserade) och de/oss/ andra, vilka de/vi/ nu är. Dahl är kritisk mot det som hon beskriver som den svenska heteronormativa vita medelklassfeminismen som i alltför stor utsträckning är inriktad på kärnfamilj och

heterosexualitet och som dessutom vägrar att problematisera vithet.

Det hon vill sätta fokus på är *femme* som ett begrepp för queera feminiteter, en feminitet som inte är riktad mot mannen. Det är också en feminitet som utmanar normer om feminitet. När hon undersöker hur feminister tänkt kring feminitet lutar hon sig mot en imponerande rad välkända forskare. Boken är indelad i tre olika teman. Det förstnämnda temat Feminismer följs av Fittor, som handlar om feministisk sexualpolitik med bland annat en intressant diskussion om kvinnan som konstruerats som våldtagbar. Det tredje och avslutande temat Femmes, handlar om femmevetenskapande och femmefigurerande. För Dahl är ”femme ett hoppfullt, posthumanistiskt, somatekniskt hondjur som tillsammans med andra feministiska figurationer gör skillnad” (s. 316).

Det som under läsningen är mest stimulerande är den inbjudande gesten – författarinnan tar läsaren i handen och hennes öppenhet och beredskap att diskutera och ompröva, snarare än att slå fast ”sanningar”, är förförande. Texten är inte akademisk i vanlig bemärkelse, utan personliga erfarenheter och anekdoter blandas med mer teoretiska resonemang. Det intressanta är inte att definiera, utan snarare att pröva det som skaver, det som inte låter sig bestämmas. Vad är skam och vad är begär och hur hänger de ihop?

”Femme är en motståndshandling”, skriver Dahl, och ”(a)tt klappa längs gatan i de dåliga flickornas stilettklackar och att klampa fram i deras boots /.../ är att erfara hur ett förtryckssystem fungerar/.../. Att

se på patriarkatet genom femmens begär kräver och skapar en annan förståelse av feminin sexualitet” (s. 340f).

En alternativ förståelse av feminin sexualitet har jag länge efterlyst, varför jag välkomnar de kritiska fem(me)ininitetsstudier Dahl saknar i den svenska akademien. Men frågan är om det verkligen behövs stilettklackar för att erfara och förstå förtryck och feminin sexualitet? Jag skulle vilja problematisera hur feminitet uttrycks (to perform feminity). Varför är boan, nätstrumporna och de röda läpparna lika lockande i Toulouse Lautrecs Parisbilder från 1800-talets slut som de är i den spännande boken *femmes of POWER, Exploding Queer Feminites*, som Dahl gav ut tillsammans med Del LaGrace Volcano 2007? Att det delvis handlar om symboler och en frigörelse från Freuds och hans efterföljares definition av kvinnlig sexualitet är en sak, men varför behåller fortfarande slampans ”konserverade” och lätt överdrivna attribut sin lockelse, både inom porren och bland femmes och drag queens? Jag förstår det lockande, både i ett fräckt utmanande av konventioner om hur kvinnor ”ska” se ut, och i erövrandet av sexuellt laddade symboler, men är samtidigt undrande. Finns det inte andra och nya uttryck för queera och/eller icke-manstillvända feminiteter, som också kunde synliggöras? Jag tänker på konstnärer som Carolina Falkholt och Liv Strömquist, som båda skapar helt nya feminina uttryck i sina bilder av kvinnokön och mensblod.

Det handlar om att feminitet(er) ständigt nyskapas, förändras och begränsas. Att Dahl med sitt amerikanska bagage blev

förundrad när hon mötte det hon såg som eftersläpning i de svenska, vita och (mestadels) heteronormativa genusvetenskapliga miljöerna är förståeligt. För egen del är jag glad över möjligheten att betrakta världen genom hennes förvånade ögon. *Skamgrepp* ger nya perspektiv och jag tror vi alla har något att lära av Ulrika Dahls fem(me)-inistiska motstånd.

Gunnel Karlsson

Lektor i genusvetenskap
Enheten för genusvetenskap
och sociologi
Institutionen för humaniora,
utbildnings- och samhällsvetenskap
Örebro Universitet

3

Karin Carlsson

*Den tillfälliga husmodern.
Hemvårdarinnekåren
i Sverige 1940-1960*
Nordic Academic Press 2013

Karin Carlsson har skrivit en avhandling i historia som ger spännande perspektiv på frågor som är aktuella i dagens politiska debatt. I *Den tillfälliga husmodern* diskuteras hem- och omsorgsarbetet både som en politisk fråga och som ett professionaliseringsprojekt. Avhandlingen skulle även ha kunnat heta *Det tillfälliga yrket* eller *Försök att etablera ett yrke*. Den handlar i hög grad om hur ett område som kvinnor i alla tider ansetts vara specifikt lämpade för nu skulle omvandlas till ett betalt yrkesarbete. Det handlade om att städa, laga mat och att ta hand om barn i hem där mödrarna på grund av sjukdom behövde stöd. Tiden är 40- och 50-tal och folkhemmet höll på att byggas. Ett omfattande socialpolitiskt projekt skulle sjösättas och hemvårdarinnor sågs som en konkret lösning på flera av de samtidspolitiska problem som hade definierats.

Med utgångspunkt i den politiska styrningen lyfts ett antal av samtiden definierade problemområden fram i avhandlingen. Det handlade om minskande nativitet, fattigdom och folkhälsa. Professionella hemvårdarinnor kan här sägas ha varit en metod för att bidra till lösning av problemen. Det fanns därmed en tydlig koppling till välfärdsstatens utveckling och till produktionen och distributionen av välfärd i ett demokratiskt politiskt sammanhang. Som

en underliggande och given utgångspunkt låg en genusordning med tydligt definierade uppgifter för kvinnor och för män. En professionalisering av husmodern och de uppgifter som knöts till hemmet/hushållet var själva utgångspunkten för projektet med hemvårdarinnor.

Studien för tankarna till ett governmentalitetsperspektiv, det vill säga hur den politiska styrningen inte bara äger rum via lagar och regleringar utan också med utgångspunkt i normerande beteenden som internaliseras hos dem som deltar i, och som utsätts för, projektet. Detta teoretiska ramverk används inte i avhandlingen men innebörden i perspektivet ligger som en underliggande ström. De processer som Carlsson lyfter fram visar på en politisk styrning som försöker bestämma över eller styra det mänskliga beteendet med utgångspunkt i att detta är möjligt. Den självreglerande funktionen är likaså tydlig och Carlsson visar hur kvinnorna deltar i styrningen av sig själva via de normer som formar beteendena. Det handlar därmed om en maktutövning som äger rum på flera plan och med flera olika aktörer, om handlingsformer och maktrelationer för att forma individers handlingar snarare än om mer renodlad kontroll och dominans. Det skulle kunna tolkas som att de önskvärda målen skulle uppnås med hjälp av guidning och indirekt styrning, och det är så jag också uppfattar den analys som Carlsson presenterar. Med Foucault kan vi tala om disciplinering och detta synliggörs även i avhandlingen där ett motiv till satsningen på professionella hemvårdarinnor låg i deras funktion som förebilder men

också som kontrollanter och informations-spridare/guider i frågor som gällde hemmet och familjen. Det vill säga statens förlängda arm in i det privata.

I avhandlingen ligger fokus på innehållet och bakgrunden till den metod för det socialpolitiska projektet som utvecklades via den specifika yrkeskåren hemvårdarinnor. Som historisk studie ligger en given utgångspunkt i spänningen mellan tradition och modernitet, mellan privat och offentligt. Som en röd tråd igenom texten går en genusdiskurs som både är stabil och föränderlig. Men den är inte bara diskursiv utan den är i allra högsta grad levda erfarenheter och reproducerande. Detta blir tydligt i den spänning som uppstod mellan (moderna) fackliga strategier för högre lön och förbättrade arbetsförhållanden å ena sidan och hemvårdarinnornas framhållande av en yrkesidentitet som byggde på känslor kopplade till kall och till moderlighet, där de behövande familjernas behov tenderade att sättas i främsta rummet å andra sidan.

Hem- och omsorgsarbetet diskuteras således både som en politisk fråga och som ett professionaliseringsprojekt. Det sista är inte minst viktigt och analysen relaterar till professionsforskningens fokus på strategier för professionalisering. Det visade sig vara ett tämligen omöjligt projekt. Analysen visar på de svårigheter yrkesgruppen mötte, inte minst eftersom de yrkes-specifika kompetenserna inte lyckades få legitimitet. De signum som professionen skulle kunna vila på, såsom utbildning och uniform som särskiljande attribut, visade sig vara verkningslösa. Genusordningen

normativa föreställningar var svåra att förändra och frågan är om förändring ens var något som eftersträvades, vare sig av staten eller av kvinnorna själva. Arbetsuppgifternas, och senare yrkesområdets, genuskodning visade sig vara effektiva hinder, vilket kan jämföras med andra kvinnliga yrkesgruppers svårigheter då det gäller att nå professionell status utifrån de kriterier som lyfts fram i professionsforskningen. Ur ett professionsteoretiskt perspektiv väcker avhandlingen därför intressanta frågor kopplade till kvinnligt könskodade yrken.

Frågorna blir dessutom relevanta i förhållande till dagens politiska diskussion kring hushållsnära tjänster. Liksom under efterkrigstiden går staten idag in med ekonomiskt stöd och tar aktiv ställning i produktion och distribution av välfärd genom transfereringar av medel från det offentliga till det privata. Problemen framställs idag som att det handlar om det så kallade livspusslet och lösningarna inbegriper bland annat positiva konnotationer kopplade till kvinnlig företagsamhet/kvinnliga entreprenörer i olika hemtjänstföretag. Men det problematiska i att vara ställföreträdande husmödrar, att utföra uppgifter som fortsatt anses kunna utföras av var och en (kvinna) samt inte minst det faktum att arbetet utförs i någon annans privata hem kvarstår. En traditionell genusordning upprätthålls och projektet att uppvärdera detta kvinnliga yrkesarbete tycks dömt att misslyckas. Underordningen kvarstår och yrket kommer att ha svårt att etablera sig både vad gäller status, arbetsförhållanden och lönevillkor.

Att underordningen upprätthölls även av hemvårdarinnorna själva blir exempel

på den normerande och reproducerande kraften i genusordningen. Paradoxen i att framhålla husmodern, hemmet och familjen samtidigt som själva projektet vilade på förvärvsarbetande kvinnor avväpnades av kvinnorna själva på sätt som påminner om sociologen Beverly Skeggs analys av engelska arbetarklasskvinnor i omsorgsutbildningar under 1980-talet. Denna parallell dras även i avhandlingen och de kompensatoriska strategier som Skeggs definierade utifrån sina intervjuer återkommer hos hemvårdarinnorna i framlyftandet av de emotionella aspekterna. Paradoxen blir synliggjord då fackliga strategier för förbättrade villkor fick konkurrera med hänvisningar till medmänsklig omsorg och till kalltankar med rötter i den filantropiska förhistorien till denna hemvårdarinnekår i offentlig regi. Avhandlingen ger därmed ytterligare exempel på svårigheter att förena en yrkesidentitet byggd på omsorg med professionella strävanden för förbättrade arbetsvillkor. Det gäller på individnivå och vi ser samma mönster på organisatorisk nivå i olika förutsättningar för exempelvis tekniska och omsorgsrelaterade sektorer inom offentlig sektor.

Sammanfattningsvis är det en välskriven avhandling som ger många spännande insikter i en tid och i ett samhällsprojekt som tycks vara tidlöst, det vill säga den ”ständiga” kopplingen mellan kvinnor och omsorg.

Birgitta Jordansson

Filosofie doktor
Institutionen för sociologi
och arbetsvetenskap
Göteborgs universitet